

Др Родољуб Кубат

РЕЦЕНЗИЈЕ СЕПТУАГИНТЕ

Ова студија показује да су античке рецензије библијских текстова биле, пре свега, мотивисане теолошким разлозима. Методолошки гледано, приказ рецензија урађен је хронолошки, са намером да се стекне боља слика дијахроније текста. На почетку се обрађује претхришћанска *κατ'ε*-рецензија, занимљива из разлога што није настала у озрачју теолошких спорова између хришћанства и јудаизма. У наставку су предочене основне одлике јеврејских рецензија, које су настале као реакција на текст Септуагинте. Јеврејске рецензије су корекција грчког текста на основу тадашњег јеврејског, а често представљају превођење изнова, посебно делова и стихова који су имали специфичну богословску тежину. Хришћанске рецензије су имале за циљ исправке текста Септуагинте, који се услед преписивања временом квариио. Посебно место заузима Оригенова Хексапла. На примеру Хексапле најбоље се могу видети амбиције тадашњих приређивача текста. Основни мотив таквих рецензија није било научна реконструкција првобитног текста, него опредељење за неку од текстуалних верзија која се више уклапала у теолошка уверења приређивача.

Кључне речи: Септуагинта, превод, рецензија, Хексапла, старозаветни списи, стандардизација текста, јеврејски текст, Црква, синагога.

Данашњој текстолошкој науци ни даље није сасвим јасно шта је био циљ неких рецензија Септуагинте. Углавном, преовладава мишљење да је то била тежња враћању ка изворном тексту, што се у основи може узети као тачно. Ипак, те рецензије нису тежиле научној реконструкцији изворног текста, као што би то данас био циљ. Више се тежило тражењу јачег текстолошког упоришта, које је требало да поткрепи нека теолошка уверења. Та идејна линија се препознаје у свим потоњим покушајима да се текст Септуагинте прилагоди читању одређене религијске заједнице. Због природе

текстова и њихове широке употребе од стране различитих заједница, природно је да су прошли више рецензија и развојних фаза. Превођење неких каснијих књига, и преправке ранијих, вероватно се одвијало у паралелним временским координатама. Логично је претпоставити да је превод већ од почетака био коригован и преправљан (Hanhart 1999: 25–42). То сугерише и Јосиф Флавије: „И када сви заједно похвалише ову одлуку, такође наредише да, уколико било ко нађе да је иједна ствар [у Закону] сувишна, или да је штогод пропуштено, тај човек поново обрати пажњу, и постави тумачење преда се и исправи што је недовољно; а ово је био веома мудар поступак, будући да само она ствар која је темељно просуђена као ваљана, може трајати заувек“ (*Antiquitates Judaicae* XII, 2, 9). Из овог Јосифовог навода да се закључити да су и у то време увелико рађене корекције ранијих рукописа. Посебну тежину овом увиду даје чињеница да је Јосиф био свештеничког порекла. Наводе Псевдо–Аристеја и Филона, да нико није смео да преправља текст превода Закона, треба схватити у другом смислу. Они су наглашавали аутентичност и богонадахнутост превода Петокњижја, што је по себи искључивало било какве додатне поправке текста. Јосиф је у том смислу поузданији, а његово просуђивање вероватно се заснива на тада постојећој пракси преправљања рукописа.

Преправке и корекције нису се једнако односиле на све књиге. Петокњижје је имало посебан статус, тако да је однос према њему био другачији него према неким каснијим мудросним списима. Поједини списи као Суд, Дан, Тов, Јест и Јдт нађени су у две различите текстуалне верзије. Могуће је да су то били потпуно различити преводи, настали независно један од другог. Истодобно се јављала потреба да се неки преводи сравне и преправе на основу постојећег јеврејског текста. Зацело је на преводу било различитих замерки, садржинских или језичких, што се може приметити из каснијих преправки. Додуше, то је период када још није постојала свест ни потреба да се текст стандардизује, па да се као такав наметне читавој јеврејској заједници као неприкосновен ауторитет. У тадашњем јудејском свету постојала је, с једне стране, већа слобода да се текстови преправљају, док је, с друге, одсуство свести о једном нормативном тексту искључивало било какву систематску рецензију књига. Поред тога, такве активности нису могле да имају шири карактер, ако ни због чега другог, онда из разлога што су материјалне и техничке могућности биле релативно мале. Преправка једног текста није подразумевала његово умножавање у неком већем броју примерака.

Међутим, већ од 2. века све је чешће сукобљавање између рабина и хришћанских теолога. Раздвајањем Цркве и синагоге дошло је до напетости и у погледу библијског текста. Богословске расправе између јеврејских рабина и ранохришћанских богослова одражавале су се и на схватање и вредновање ранијих списа. У тим теолошким диспутима библијски текст је требало да послужи као доказ извесног става. Расправе су присутне већ у новосавезним списима, као и у тадашњим рабинским текстовима. Будући да су хришћани углавном користили Септуагинту, међу Јеврејима се осетила

потреба дистанцирања од старог превода. Паралелно са тим, и делом потакнути истим мотивом, рабини су покушавали да стандардизују јеврејски текст.

1. ЈЕВРЕЈСКЕ РЕЦЕНЗИЈЕ. Стандардизација јеврејског текста, која је учљива у периоду између два јудејска устанка, дакле од 70. до 135. године и касније, нужно се одражавала и у преводу на грчки. Треба имати на уму да је у том периоду велики број Јевреја говорио грчки језик, као основни или често једини. То се, посебно, односило на Јевреје који су живели широм јелинске дијаспоре. Грчки је, такође, био присутан и у самој Јудеји. У том периоду отварања су и питања канонског статуса појединих књига, о чему сведоче тадашње равинске расправе о појединим књигама у Јамнији, негде око 90. године. То је период када се јеврејска заједница налазила у вишеструко тешким околностима. У политичком смислу била је под великим притиском Римске империје. Војни пораз и разарања у првом јудејском устанку довели су Јевреје у тешку ситуацију. Практично су се нашли да рубу нестајања. С друге стране, јачање хришћанске заједнице изазивало је све веће потешкоће у погледу духовног и националног идентитета. Још један моменат је одиграо извесну улогу. Наиме, после војног пораза, од јеврејских политичко-религијских фракција остали су само фарисеји, као носиоци духовног живота. Све се то нужно одразило на раније библијске списе. Стандардизација текста била је један од императива, што је значило корекцију и уједначавање ранијих рукописа, који су се тада налазили у различитим текстолошким формама. Међутим, и пре тога периода приметне су извесне корекције Септуагинтиног превода на основу јеврејског текста.

1.1. καίϋε—РЕЦЕНЗИЈА. Још је у претхришћанском периоду почео рад на преправљању и корекцијама Септуагинте, што се може закључити на основу списа из Нахал Хевера и Вади Мураба'ата. Они су настали нешто касније од кумранских списа, и изгледа да су сакривени у пећине у време Другог јеврејског устанака (132–135).¹ Грчки рукопис *Дванаесторице малих пророка*, откривен у Нахал Хеверу, показује да је вероватно дошло до ревизије ранијег грчког превода. Редиговани текст више нагиње протомасоретском. Чак редослед малих пророка одговара масоретској традицији. Постојећи фрагменти садрже стихове из Јоне, Михеја, Наума, Авакума, Софоније и Захарије. Текстурална истраживања показују да овај текст не представља независан превод, већ јеврејско-палестинску рецензију грчке верзије главне Септуагинтине традиције (ВАРТЕЛЕМУ 1963). Текстови су могли настати у периоду од 150. године пХ до 50. године, с тиме што 1. век пХ делује најреалистичније.

¹ Текстови из Нахал Хевера потичу из времена Другог јудејског устанка (132–135 године). У двострукој пећини 5/6 пронађени су фрагменти Бр 19, 2-4; 20, 7-8; 27, 2-13; 28, 11-12 (5/6Нев/Се 1+2), Пнз 9, 5-6.21-23 (5/6Нев/Се 3) и Пс 7-11; 12-13; 15 1-5; 16, 1; 18; 22-25; 31 (5/6Нев-Се 4). У пећини 8, 'пећина ужаса', нађени су *Дванаесторице малих пророка* (8НевХII) на грчком. Они прате прото-масоретски распоред и могу се упоредити са кумранским рукописом 4Q76 (4QХII^a).

Једна од основних одлика ове рецензије јесте та да се јеврејско [w^e]gam преводи са καίγε, због чега се обично назива καίγε–рецензија. Раније се приписивала Теодотиону. Међутим, новија истраживања показују да је ова рецензија знатно старија од Теодотиона, али да међу њима постоји тесна веза, па је називају и καίγε–Теодотион или *Проϊω-Теοδοῦιον*. Одлике ове рецензије виде се у њеном наглашеном формалном приближавању јеврејском тексту. Тако коректори не преводe свети тетраграм. Упадљиво је да се кратки облик јеврејске личне заменице ^ani преводи са ἐγώ, док се дужи облик ^ʾānoḳî преводи са ἐγώ εἰμί, тамо где га прати лични глагол. Типично је нпр. да се *šōfâr* (pog) не преводи функционално са σάλπιξ (труба), него са κερατίνη (pog). Није познато које су још књиге прошле ове преправке. Књиге о царевима (Сам–Цар) показују да су само неки одељци захваћени овом рецензијом (2Цар 10 1 – 3Цар 2 11; 3Цар 22 1 – 4Цар 25 30), док остатак неревидираног текста нагиње старијем Септуагинтином тексту (FISCHER 2009: 130). У овој рецензији не примећује се дијалектика сукоба рабинског јеврејства и хришћанства.

1.2. Акила (α'). У првој половини 2. века, тачније око 130. године, појављује се нови превод, чији је аутор био Акила. Он је био родом из Синопе са Понта (Епифаније, *De mensuris et ponderibus*, 14), и рођак римског императора Адријана. Цар га је именовао да руководи обновом Јерусалима, преименованог у Aelia Capitolina. Прво је постао хришћанин, али се касније преобратио у јудејство и проучавао Писмо код истакнутих рабина. Акилин рад карактеристичан је по томе што је настојао и истрајавао на дословном превођењу (SWETE ²1914: 31–42). Ориген за њега каже да је „роб јеврејских речи – δουλεύων τῇ ἑβραϊκῇ λέξει“ (*Epistola ad Africanum* 2 (PG 11), 52). Слично се изражавао и Јероним (*Epistola 57 ad Pammach*, 11). То се посебно односило на речник, док је у погледу синтаксе био флексибилнији. Такав приступ преводу садржи доста елемента тадашње рабинске херменеутике (VELTRI 1994: 92–130). Код Акиле се осећа јак утицај раби Акибе, који је сматрао да у јеврејском Писму свака реч и слово имају своје значење. Тако он на почетку Постања уместо „ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς“ преводи „ἐν κεφάλαιον ἔποίησεν ὁ θεὸς“. Будући да се [b^e]rêšîit изводи од речи r'oš, он дословно користи грчку реч κεφαλῆ. Исто тако, недостаје члан испред речи θεός, пошто га нема ни у јеврејском ^wlohîm. Инсистирање на дословном преводу види се и у томе што са σύν преводи ^ʾet.

У његовом преводу се осећа антихришћанска нота, тако да избегава неке изразе из Септуагинте, међу којима и оне који су били у жижи спорова између хришћана и Јевреја. Јеврејски израз ^ʾalmâh из Ис 7 14 Акила преводи са νεάνις, за разлику од Седамдесеторице где се преводи као παρθένος. Још је упечатљивије да се *mâšîah* уместо Χριστός преводи са ἡλειμμένος. Готово је сигурно да је Акилин метод био намењен као помоћ у библијској егзеги, можда онима који нису добро знали јеврејски (JOBES – SILVA 2000: 40). Ориген наводи да је Акила „задобио поверење међу Јудејцима преводећи

Писмо на тај начин што следује јеврејском читању и тиме омогућује разумевање онима који не знају јеврејски“ (*Epistola ad Africanum* 2 (PG 11), 52). Превод је уживао велики углед у јеврејској заједници све до шестог века, па и касније, док Арапи нису коначно заузели Блиски исток и истиснули грчки из шире употребе.

1.3. СИМАХ (σ´). Убрзо после Акиле настављен је рад на превођењу. Тога посла се латио Симах, вероватно крајем 2. века у Кесарији Палестинској. Један од доказа да је тада деловао јесу сведочанства Евсевија² и Паладија.³ Посредан доказ је и то што за њега није знао Иринеј Лионски (†202), док га Ориген користи око 230 године. Симахов идентитет није сасвим познат. Према неким извештајима, био је хришћанин – евионит,⁴ док је према другима, био Јеврејин, односно преобраћени Самарјанин (Епифаније, *De mensuris et ponderibus*, 16). Додуше, појавила су се мишљења да је он могао деловати у претхришћанском периоду (JELlicoe 1993: 96), али су она мало вероватна. Могуће је да се и он, слично Теодотиону, ослонио на једну ранију текстуалну традицију. Симахов превод је остао у малом броју сведочанстава. То су углавном наводи црквених отаца и глосе на маргинама неколико библијских рукописа. Према једном грчком извештају, који се датира између 1565. и 1575. године у библиотеци извесног Константина Бареноса постојао је Симахов превод читавог псалтира и других делова Старог Савеза (MARCOS 2000: 128). После Макартијевог открића фрагмента Хексапле у Амросијевској библиотеци у Милану,⁵ дошло се до бољег увида у Симахов преводилачки рад.

На основу лексике и синтаксе може се закључити да је Симах поред Септуагинте, познавао Акилу и Теодотиона. У теоријском и методолошком смислу супротстављен је Акили (METZGER 1993: 142). У принципу, превод стоји на пола пута између Акиле и Септуагинте (LUIS 1981: 367–368). Извесно је да је имао за циљ да начини превод на чистом грчком који тачно одражава смисао јеврејског оригинала. Симахов превод је мање дослован од Акилиног, али више него превод Седамдесеторице. Његов грчки је врло сличан језику њему савремених грчких писаца, а сам текст је вероватно био

² „А Ориген објашњава да је добио ове извештаје, заједно са другим Симаховим тумачењима Писма, од неке Јулијане, која је, како каже, добила ове књиге од самог Симаха“ (*Historia Ecclesiastica* VI, 17).

³ „Од неке Јулијане, девице из Кесарије Кападокијске, за коју се говорило да је веома учена и врлинска жена. Две године је Ориген, писац који је бежао пред прогоном пагана, провео код ње, која га је испомагала својом службом и добрима. И нашао сам ово записано у једној старој књизи, у одељку који је писан Оригеновом руком: ‘Нашао сам ову књигу у кући Јулијане, девице из Кесарије; књига је била сакривена у њеној кући. Она ми је рекла да је књигу добила лично од Симаха, јеврејског преводиоца’“ (*Historia Lausiaca* LXIV).

⁴ Евсевије за њега каже: „И од ових истих тумача важно је знати да је Симах био евионит, и знати да одређени извештаји о Симаху циркулишу; у тим извештајима, изгледа, он полемиче против Еванђеља по Матеју, учвршћујући горе поменуто јерес“ (*Historia Ecclesiastica* VI, 17).

⁵ *Psalterii Hexapli Reliquiae*, cura et studio Johannes Card. Mercati, pars prima, Rom 1958.

намењен јелинизованим Јеврејима који су припадали средњем сталежу. Такође је могуће да је Симах покушавао да избегне осећај апсурдности који је Акилин превод могао да изазове код читаоца који није упознат са јеврејским језиком, доказујући својим преводом да је стилски прихватљиво превести Библију на грчки (MARCOS 2000: 129). Стога је разумљиво због чега је много пажње посвећивао стилу, ослањајући се на тадашњу јелинску прозу (HANHART 1989: 188). Његов рад је карактеристичан по томе што успешно комбинује стил, изузетно је јасан, прати смисао и верно преноси значења са оригинала, успевајући да очува грчки идиом. Код њега се, такође, срећу елементи рабинске егзегезе, тако да неки научници превод називају ‘грчки Таргум’ или ‘танаитска Септуагинта’ (SALVESEN 1991: 296–297).

1.4. Теодотион (Θ'). Према ранијој традицији, Теодотион је био родом из Ефеса и јеврејски прозелит (Иринеј, *Contra heareses* 3, 21, 1). Вероватно је деловао за време императора Комода, око 190. године. Иринеј каже да је Теодотион био јеврејски обраћеник из Ефеса, који је преводио јеврејске списе на грчки (*Contra heareses* 3.21.1). Епифаније га је, чини се, мешао са Акилом, говорећи да потиче из Понта и да је био ученик Маркионов (*De mensuris et ponderibus*, 17). Јероним га назива евионитом (*Liber de Viris Illustribus*, 54). Епифаније и Јероним наглашавају да је Теодотион, иако преводи јеврејски, близак и Септуагинти. Већ је речено да је Теодотион највероватније наставак киџе-рецензије. Остаје отворено питање у којој он мери преноси ранију текстолошку варијанту, то јест колико је лично у њеном оквиру вршио додатне корекције. Научници су мишљења да је оставио изван траг исправљајући раније ревизије. Као и његови претходници, оријентисао се према јеврејском тексту. У погледу његовог односа према јеврејском тексту и обзира наспрам Септуагинте, Теодотион је негде између Акиле и Симаха, с тим што има додирних тачака са Акилом.

Посебан проблем представља Књига пророка Данила, за коју се раније мислило да је преузета из Теодотионовог превода. Данас су научници мишљења да Књига нема везе са Теодотионом, него да је реч о једној ранијој рецензији која је делом настала са арамејско-јеврејског оригинала, а делом са ранијег прерађеног Септуагинтина текста (SCHMITT 1992: 1–29). Теодотионова рецензија је преживела једино у фрагментима и изолованим читањима, очуваним на маргинама у каснијим рукописима Септуагинте, или у цитатима патристичких писаца. Главна карактеристика читања традиционално приписаних Теодотиону јесте тенденција ка транскрибовању непознатих јеврејских речи (имена животиња, дрвећа итд.) и техничких термина, посебно тамо где је умешан култ, мада та навика није у потпуности доследна. С друге стране, нема посебно уобичајених особености: превод је близак јеврејском, али без чињења насиља над грчким (DINES 2004: 104).

Још су у античким извештајима Акила, Симах и Теодотион заједно називани ‘тројица’ (οἱ γ' или οἱ λ'). Опште је позната Јеронимова лапидарна оцена њихових превода: „Акила преводи ропски и дословно, Симах по смислу,

Теодотион као и стари (LXX)⁶. Раније се у науци сматрало да су у питању преводи, данас се више говори о ревизијама. То је и даље отворено питање. Разлике између превода и ревизије није једноставно разграничити, поготово када су у питању стари текстови. У овом случају, проблем је и то што немамо целовит увид у тројице преводаца/рецензена дела. Једино је извесно да је реч о јудејском или рабинском покушају да се изнађе нови текст који би био бољи од тада постојеће Септуагинте. Сва тројица су пред собом сигурно имали Септуагинту и јеврејске текстове, и у том простору се кретао њихов рад. Уопште се отвара питање ревизија (рецензија) на начин како се то раније у текстолошкој критици схватало. Текстолози покушавају да дефинишу појмове *ревизија* и *рецензија*. Наиме, да би се једна текстуална традиција третирала као рецензија Септуагинте, потребно је да буду испуњена два услова. Прво, Септуагинта и претпостављена рецензија треба да су засноване на истоветном текстуалном предлошку. Друго, рецензија коригује текст Септуагинте, с циљем да се добије тачнији превод јеврејског извора (Тов 1992: 119). Ревизија се више схвата као шири појам, који може да подразумева и рецензију, али и нове преводе, који се ‘додирују’ са већ постојећим преводом. По томе питању не постоји јединствен став. Можда је у том смислу најбоље говорити о јеврејским ревизијама и хришћанским рецензијама.

2. ХРИШЋАНСКЕ РЕЦЕНЗИЈЕ. Септуагинта је од самих почетака хришћанске Цркве схваћена као Свето Писмо. Међутим, у времену настанка новосавезних списа и неколико деценија касније, грчки преводи су представљали некохерентну текстуалну збирку, која је тек развојем хришћанске теологије добијала своје канонске и текстолошке обресе. Однос хришћанских теолога према Септуагинтином тексту је био различит у поређењу са односом каснијих рабина према њему. Ипак, без обзира на базично различит став, и овде се осећала потреба исправки старог превода. На то се одразила и активност поменутих јеврејских преводаца, што се види и на основу елементарног историјског увида. Такође су убрзано ширење хришћанских заједница и њихова територијална удаљеност увећавали потребу умножавања списа. То је већ по себи узроковало већи број текстолошких варијанти. Иако ни код раних хришћана није постојала свест о потреби једнообразног библијског текста, постојање великог броја текстолошких варијација није остављало равнодушним тадашње егзегете.

2. 1. ХЕКСАПЛА. Прву велику хришћанску рецензију начинио је Ориген (185–254), знаменити хришћански теолог и велики познавалац библијског текста. Та рецензија се зове *Хексапла*, и управо настаје после наведене ‘тројице’ јеврејских преводаца. Ориген је Хексапла саставио у времену од

---

⁶ ЈЕРОНИМ, *Praefatio in librum II Chronicorum Eusebii* (PL 27), 227: „Aquila et Symmachus et Theodocio, incitati diversum pene opus in eodem opere prodiderunt; alio nitente verbum de verbo exprimere, alio sensum potius sequi, tertio non multum a veteribus dicere“.

230. до 240. године. Квантитативно гледано, вероватно је реч о најобимнијем делу античког света. Хексапла је била исписана на око шест хиљада страна (по данашњим мерама), и обухвата педесет томова. Нажалост, она је уништена после арапског освајања у 7. веку, тако да је неповратно изгубљена. Ориген је начинио Хексаплу на тај начин што је у шест стубаца (колона) поређао различите верзије библијских текстова. То је нека врста старосавезне преводилачке синопсе. Текст је распоредио на следећи начин: 1. Јеврејски текст (h^O); 2. Грчка транслитерација јеврејског текста (h^T); 3. Акила (α'); 4. Симах (σ'); 5. Септуагинта (σ' / G); 6. Теодотион (θ'), што се може и графички представити:

1.	2.	3.	4.	5.	6.
h^O	h^T	α'	σ'	σ' / G / LXX	θ'

Први стубац је чинио јеврејски текст, који је био исписан јеврејским писмом. Ниједан рукопис није преостао на основу којег би се могао видети исписан јеврејски текст. То је делом побудило извесне сумње у постојање таквог ступца. Ипак, такве претпоставке нису довољно утемељене.⁷ Значајније питање је текстуална форма или рукописна традиција којој је текст припадао. Научници га најрадије идентификују као протомасоретски. Загонетна је и сврха другог ступца у којој се налазио јеврејски текст у грчкој транслитерацији. Могуће је да је требало да послужи јелинизованим Јеврејима, који су слабо знали јеврејски, да могу читати текст на синагогалном богослужењу. Друга, и вероватнија, опција јесте да је на тај начин вокализован консонантски текст, што је омогућавало правилно читање јеврејских речи (ЕМЕРТОН 1956: 79–87). Правилно читање се тицало и неких нејасних израза, чије се значење мења другачијом вокализацијом. Тек су масорети у средњем веку вокализовали консонантски текст, из разлога да се не изгуби тачан изговор написаних речи. Могуће да је то био разлог и код јелинизованих Јевреја још у античко доба. Ориген га је вероватно преузео из јеврејске синагоге.

После јеврејских текстова следио је Акила, што је природно, с обзиром на то да се он трудио да остане што вернији јеврејском тексту. Симах је био више усмерен на циљни језик, због чега је стајао непосредно уз Септуагинту.

⁷ Сумњу у постојање консонантског текста побудило је то што досад једини пронађени фрагмент Хексапле, на којем су делови псалама, не садржи први стубац. Фрагмент је, иначе, у Амросијевској библиотеци у Милану пронашао и објавио 1897. године кардинал Јохан Меркати (*Psalterii Hexapli Reliquiae, cura et studio Johannes Card. Mercati, pars prima, Rom 1958*). Фрагмент садржи преосталих пет колумни (2–6), и ради се о минускулном рукопису, који потиче из периода IX до XI века. Будући да је рукопис каснијег датума, одсуство јеврејског текста је разумљиво из разлога што хришћански преписивачи нису имали интереса за јеврејски језик.

Његова функција је могла да буде и то да појасни Акилу, а самим тим и јеврејски текст. Теодотион се налазио на крају, после Септуагинте и могао је да послужи као избор неког преводилачког решења. Наравно, то је претпоставка. Ориген је у делу Хексапле где су били псалми навео још три верзије текста, које се називају *Квинџа* (ε'), *Сексџа* (ζ') и *Сейџима* (η'). Додуше, од њих је истовремено користио само по две, због чега се појављивало осам стубаца, а одатле и назив *Окџајла*. Будући да је кориштене за псалме и можда још по неку књигу, оне вероватно не представљају целовит превод Старог Савеза (MARCOS 2000: 155–173). Упадљиво је да се појављују код псалама, што је и логично јер су псалми због поетског карактера и богослужбеног значаја имали више превода.

Можда најзагонетније питање читаве Хексапле представља управо пети стубац – текст Септуагинте. Ориген је приметио много разлика између Септуагинте и јеврејског текста. Стога је хтео да ревидира постојећи текст Септуагинте, коригујући га на основу јеврејског предлошка. Он је сам описао сврху свог дела, као и начин на који је то извршио (*Epistola ad Africanum* 3–4 (PG 11), 51–60). У том послу користио се методологијом александријских граматичара, узевши Аристархове знакове, којим су на сличан начин текстуално кориговани хомеровски епови. Упоредивао је Септуагинтин и јеврејски текст на тај начин, што би их, ако неки делови текста постоје у Септуагинти, а нема их у јеврејском, означавао *обелом* (÷), што је значило сувишак. Он тај текст није хтео да уклони, него га је само означавао. Уколико би, пак, нешто изостајало код Седамдесеторице, а налазило се у јеврејском тексту, означио би то *асџериском* (*), што је значило мањак. Та места је попуњавао из једног од постојећих превода, Акиле или чешће Теодотиона. Када је текстуални одељак био дужи од једне речи, онда је на крају стављао *меџобел* (/,λ). Сам Ориген то објашњава на примеру Пост 1 7,⁸ а то је требало овако да изгледа: „καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα καὶ διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερέωματος καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερέωματος, * καὶ ἐγένετο οὕτως^λ“. Такозвана *формула извршења* „*wajhi – kēn – kaì ēgēneto oūtōs^λ*“ налазила се у јеврејском тексту, док је у Септуагинти првобитно недостајала. Ориген ју је унео у превод Седамдесеторице и тако означио убачени текст. Вишак текста, као нпр. у Пост 1 14, требало је означити „÷ εἰς φαῖσιν τῆς γῆς λ⁹“. Наведена реченица није постојала у јеврејском тексту. На овај начин Ориген је вршио рецензију Септуагинте.

⁸ Ориген то конкретније објашњава у свом спису (писму) *Epistola ad Africanum* 4 (PG 11), 56–57.

⁹ Начин кориштења дијакритичких знакова може се нарочито видети у два кодекса: *Codex Colberto-Sarravianus* (G), који потиче из 4/5. века и *Codex Marchalianus* (Q), из 6. века. *Codex Colberto-Sarravianus* обухвата списе од Постања до Царева (са неким испустима), и укупно садржи 153 листа. Дobar пример Оригеновог кориштења знакова може се видети на листу на којем се налази одломак ИНав 10 12–19. У другом кодексу (*Codex Marchalianus*), који такође садржи хексапларну рукописну традицију, коректор је унео алтернативна хексапларна

Иако се на први поглед Оригенов поступак чини јасним, много тога и даље је крајње непознато. Извесно је да је он уносио и неке преправке које није означавао (FISCHER 2009: 137). Још већи проблем представља то што је непознат јеврејски предлогачки који је Ориген уврстио у Хексаплу. Неспорно је да је то био текст који се није подударао са предлошком са којег је преводљена Септуагинта, чега учени Александријац није ни био свестан. На основу његовог описа може се закључити да је постојало много разлика:

И у нашим примерцима многих других светих књига понекад сам проналазио више, а понекад мање него у јеврејском. Навешћу неколико примера, пошто је немогуће навести све. У Књизи о Јестири ни молитва Мардохејева, нити молитва Јестирина, обе придодате да просвете [уздигну] читаоца, не постоје у јеврејском. Нема ни писама – ни оног о искорењивању Јевреја упућеног Хаману, нити оног које [пише] Мардохеј у Артаксерксово име избављајући народ од смрти [погибије]. Надаље, у Књизи о Јову речи од: *Писано је да ће он васкрсути* [υστίασθαι ἰονοβο] *са онима које Господ васкрсава* [ἰοδιζε], па до краја, не постоје у јеврејском [тексту] нити код Акиле, премда се налазе у Септуагинти и код Теодотиона, слажући се међусобно бар по смислу [οὐ κεῖται παρὰ τοῖς Ἑβραίοις· διόπερ οὐδὲ παρὰ τῷ Ἀκύλῃ· παρὰ δὲ τοῖς Ὁ, καὶ Θεοδοτίωνι τὰ ἰσοδυναμοῦντα ἀλλήλοις]. И на могим другим местима у Јову у нашим преводима нашао сам више садржине него у јеврејском, каткад мало, а понекад и доста више; мало више као када речима: *Устајући ујутро, он њинесе жрџице њалењице – њонуде за њих њрема њиховом броју они додају једну јуницу за три њихове душе* или речима *Анђели Божији дођоше да се њокажу њред Бојом, и њаво њође с њима додатак идући њамо–амо њо земљи и ходјући њоре–голе њо њој*. Исто тако, после речи *Бој даде, Бој и узе* јеврејски нема *Би онако како се Господу учини да је добро*. Потом, наше верзије су опширније него јеврејске када Јову говори жена *Колико дуго ћеш издржати?* А он рече: *Гле, чекаћу још мало док, њражећи наду у своје њасење, ѡресџану моје муке и ѡуџа која ме је обузела; јер, они садрже само речи жене: Реци реч ѡроџив Боја и умри*.

Опет, у читавом Јову постоје у јеврејском делови који су изостављени у нашим преводима, у начелу четири или пет стихова, али понекад, то може бити и четрнаест, деветнаест или шеснаест стихова. Али зашто бих набрајао све примере које сам прикупио са много труда да докажем да сам свестан разлике између наших верзија и јеврејске? У Јеремији сам запазио много примера и доиста сам у тој Књизи пронашао мноштво премештања и варијација у тексту пророштва. Даље, у Постању, речи: *Вуге Бој да је добро*, пошто је начињен свод, не постоје у јеврејском, и међу њима постоји не мали спор око овога; и друге случајеве који се могу наћи у Постању обележавао сам, ради разликовања, знаком који Јелини зову обел, док сам, с друге стране

читања од Акиле и Теодотиона, што се може јасно запазити на листу који садржи одељак из Јер 42, 11–19.

астериском означавао оне одељке у нашим верзијама који не постоје у јеврејском. Треба ли помињати Излазак, где постоје такве разлике у ономе што је речено о шатору и његовом предворју, о ковчегу и о одеждама првосвештеника и свештеника, тако да се понекад чини да значење чак није ни сродно? И, немојте рећи да, када приметимо овакве ствари, треба да одмах одбацимо као лажне примерке у употреби у нашим црквама и наложимо братству да уклони важеће Свете књиге, те да наговоримо Јевреје да нам дају преписе који ће бити нетакнути и некривотворени [Ἵρα τοίνυν εἰ μὴ λανθάνει ἡμᾶς τὰ τοιαῦτα, αθετεῖν τὰ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις φερόμενα ἀντίγραφα, καὶ νομοθεῆσαι τῇ ἀδελφότητι, ἀποθέσθαι μὲν τὰς παρ' αὐτοῖς ἐπιφερομένας ἱεράς βίβλους, κολακεύειν δὲ Ἰουδαίους, καὶ πείθειν, ἵνα μεταδώσιν ἡμῖν τῶν καταρῶν, καὶ μηδὲν πλάσμα ἐχόντων]! Треба ли претпоставити да Провиђење, које је кроз Свето Писмо изградило све Цркве у Христу, није мислило на оне купљене по скупом цени за које је Христос умро, и кога, иако је Син Божији, Бог, који је љубав, није поштедео, већ га је дао за све нас да би кроз њега нама могао безусловно даровати све (*Epistola ad Africanum* 3-4, PG 11, 52–60).

Потпуно је јасно да је Ориген био свестан многих разлика, али није био мишљења да је због тога Септуагинтин текст недостатан. Напротив, он је за њега био богомдано Свето Писмо „које је изградило све Цркве у Христу“. Будући да је стари грчки превод Свето Писмо Цркве, он се према њему обзриво односио, како и сâм каже: „Придавао сам посебну пажњу преводу Седамдесеторице, како ми се не би приписала било каква превара према Цркавама које се налазе под небом“ (*Epistola ad Africanum* 5, PG 11, 60). Без обзира на то што је констатовао многе разлике, вероватно је вршио само мање корекције текста, где се ослањао на остале преводе. Веће разлике дефинитивно је оставио, јер су оне остале и после Хексапле. Међутим, и даље остаје отворено питање шта је урадио са петим ступцем. Има претпоставки, заснованих на неколико фрагмената преписа Хексапле, да је пети стубац остао нетакнут, а да је Оригенова лична рецензија објављена посебно. У сваком случају, хексапларна рецензија постала је широкоприхваћена у великом делу источних Цркава. Присутна је у великом броју различитих рукописа, од којих је најважнији Сиро-Хексапла – један изразито дослован превод хексапларне Септуагинте на сиријски, настао у VII веку.

2.2. ИСИХИЈЕВА РЕЦЕНЗИЈА. Поред Хексапле у раној Цркви појавиле су се још две рецензије. Јероним их, поред Оригена, изричито наводи и везује за одређене личности: „Александрија у свом преводу Септуагинте истиче Исихија; Цариград до Антиохије прихвата примерке свештеника Лукијана, док области које су између њих читају палестинске рукописе које је израдио Ориген, а преносили су их Евсевије и Памфил“ (*Praefatio in Paralipomena*, PL 28, 1324–1325). Јероним рецензију приписује египатском епископу Исихију (око 300. године). Међутим, идентитет Исихија остаје нејасан и не постоји довољан број рукописа за изразито египатски тип рецензије, па је сада већина учењака скептична да је уопште постојала Исихијева рецензија,

у смислу систематске прераде Септуагинте. Оно на шта се Јероним позива, гледано из савремене научне перспективе, више се односи на спорадичне локалне текстуалне карактеристике. Карактеристична 'египатска' читања би могла да буду потврда за Папирус 965, из раног 3. века, бохаирску верзију, и нека патристичка писања, посебно Кирила Александријског у *Коментарију на Мале њороке* (425) и Дидима Слепог у *Коментарију на Захарија* (387). Карактеристичне особине су склоност кратком читању, очување старог реда речи, нека слободна превођења која нису условљена јеврејским, и велики број идиосинкразијских читања. За сада рукописни доказ не обезбеђује кохерентну слику. Питање Исихијеве рецензије је и даље отворено.

2.3. ЛУКИЈАНОВА РЕЦЕНЗИЈА. Ова рецензија се приписује мученику Лукијану (†312), чувеном и утицајном егзегети тога доба. Међутим, обим и природа његове обраде Светог Писма није сасвим позната. Нису нађени лукијански трагови у Петокњижју, док су делимице присутни у Рут, Цар, Дн, Језд, као и Ис и Псалтиру. Он је, изгледа, највише пажње посветио стилистици (METZGER 1963: 1–41), што се види на псалмима, а разлог је њихова богослужбена употреба и поетски језик. Јеврејски текст на који се Лукијан ослањао није познат, док је извесно да је користио Хексаплу, а још у већој мери Симаха. Једна од главних карактеристика овог типа текста је корекција *кни дијалектиа* (κοινή διάλεκτος) са онима који су литерарно ближи атичком грчком. Друге стилистичке карактеристике укључују употребу синонима и склоност ка сложеним глаголима. Такође, постојала је и брига око тога да се разјасни смисао и побољша граматика Септуагинте додавањем погодних назива, личних заменица, везника и тако даље (DINES 2004: 104).

Међутим, новији текстолошки увиди показују да се у основи Лукијанове рецензије налази старија традиција, коју су, можда, користили и Јосиф Флавије и Јустин Мученик, а која је на основу неких фрагмената приметна у старим рукописима *Вейтус лајшине*, као и латинских писаца Тертулијана и Кипријана. Још је загонетније то што један кумрански фрагмент 4QSam^a поседује значајне додирне тачке са Лукијановом рецензијом (Тов 1975: 293–303). Све је то нагнало истраживаче да говоре о *њројњо-лукијановској* рецензији, чији трагови сежу у претхексапларни период. У том случају, Лукијан је можда користио поправљен текст за своју сопствену рецензију. Тиме би се могло објаснити зашто је Лукијанов или антиохијски текст карактерисан двома опречним тенденцијама: с једне стране, Лукијанови рукописи садрже пуно делова који су ближи јеврејском тексту од оних пронађених у другим Септуагинтиним рукописима; а с друге, доста стилских промена у његовој рецензији теже да удаље грчки текст од јеврејског. Овај проблем се решава ако је Лукијан направио своје стилске промене на тексту који је раније био подешен према јеврејском (JOBES/SILVA 2000: 55). У текстолошкој науци он се често назива и *антиохијски њексњ*, јер се сусреће у коментарима ахтиохијских егзегета, нарочито Јована Златоуста и Теодорита Кирског.

Као што је нејасно питање предлошка са којег је преведена Септуагинта у односу на друге тада постојеће форме јеврејског текста, тако је много тога непознато када се говори о ревизијама и рецензијама превода. Поуздано се може претпоставити да је исправки и преправки текста било готово од самих почетака. Однос према тексту задуго је био прилично слободан. Потреба за стандардизацијом и нормативизацијом текста појавила се тек после дефинитивног разилажења Цркве и рабинског јеврејства. Тада је текст из разумљивих разлога добио на већем значају. Међутим, питање рецензија чак и начелно није сасвим јасно. Могуће је да су неке рецензије могле да представљају стапање више текстуалних традиција у једну. То је вероватно био случај са хексапларном Септуагинтом, а можда пре тога са још неким претхришћанским рецензијама. Септуагинта је, по свему судећи, кроз хексапларну рецензију попримила елементе и других текстуалних форми, и на специфичан начин их преточила у свој даљи текстуални ток. Може се рећи да је то један особен вид преводилачке интертекстуалности. Рецензија јесте, с једне стране, замутила претходни, стари превод, па је он сада тешко доступан приликом текстолошких истраживања. Међутим, с друге стране, хексапларна Септуагинта је интегрисала шири текстолошки концепт, из којег је добијен један готово хипертекст, који се касније наметнуо као *textus receptus* великог дела хришћанске Цркве.

3. ОСТАЛЕ ТЕКСТУАЛНЕ ВЕРЗИЈЕ. Поред поменуте ‘тројице’ јеврејских преводилаца и каснијих хришћанских рецензија, било је и других покушаја да се преведу делови Библије на грчки. Због малог броја сведочанстава тешко је о њима рећи нешто поузданије. За неке не знамо чак ни то којој су традицији припадали. Ориген је био упознат са три анонимна превода који су били познати као *Quinta*, *Sexta* и *Septima*. Поред њих појављују се још такозвани ‘Јеврејски’, ‘Сиријски’ и Самаритикон. Као и ‘тројица’, и фрагменти ових мање познатих верзија су опстали или у Оригеновој *Хексапли* или у делима појединих црквених отаца.

QUINTA (πέμπτη, ε') или ‘Пети превод’ помиње се у извештају Евсевија Кесаријског, када говори о Оригеновој Хексапли: „Тако предано је било Оригеново истраживање Речи Божије да је чак научио јеврејски и набавио књиге написане тим писмом. Изучавао је преводе Светог Писма, као и превод Седмдесеторице; и нашао је још и друге који су се разликовали, изузев познатих превода које су сачинили Акила, Симах и Теодотион. Он их је објавио нашавши их на неким скровитим местима, јер су била скривена још од старих времена. Пошто није знао чији су били, с обзиром на то да су били скривени, само је забележио да је пронашао један у Никопољу, недалеко од Акцијума, а други на сличном месту. У Хексапли псалама, он је упоредио са четири позната превода још пети (πέμπτη), шести (ἕκτη) и седми (ἑβδόμη). За један од њих каже да га је пронашао у Јерихону у ћупу за време Антонија, сина Северовог“ (*Historia Ecclesiastica* VI, 16). Епифаније каже да је *Quinta*

текст нађен у Јерихону око 217 године (Епифаније, *De mensuris et ponderibus*, 18). Јероним исто помиње ова три превода, али ништа не говори о томе где су нађени.¹⁰ Није познато којег је обима била ова верзија, али се може приметити у 1/2Цар, Јов, Пс, Пнп и Малим пророцима. Најбоље је посведочена у Пс, а нису преостали делови Петокњижја ове рецензије. Најдужи одломци текста налазе се у псалмима. Постоје извесне везе са καίγε–рецензијом у Пс и Малим пророцима.

СЕХТА (ἕκτην, ζ') или 'Шести превод' се, поред Евсевијевог извештаја, помиње код Епифанија, који говори да је *Sexta* нађена у Никополису под Александром Севером (222–235), и додаје да је текст такође пронађен у ћупу (Епифаније, *De mensuris et ponderibus*, 18). Историја овог превода уско је повезана са *Quinta* текстом, на шта посредно указује Евсевије Кесаријски. Јероним говори о јеврејским ауторима верзија *Quinta* и *Sexta* текста (*Adversus Rufinum*, II, 34). Извесно је да постоје одломци у псалмима, Пнп, Изл 7 9 и Јов 5 7; 30 16. Јероним оба превода помиње у својој *Коментарију на Књију пророка Авакума* (2 11 и 3 13).¹¹

СЕРТИМА (ἑβδόμη) или 'Седми превод' је још слабије познат од два претходна. Судећи по Јерониму, *Septima* постоји у књигама писаним у стиху: Јов, Пс, Плач и Пнп.¹² Међутим ни он, ни било који други старији тумач не наводе верзију текста овог превода. С друге стране, у неколико рукописа који садрже грчки превод, белешка о тексту 'Седмог превода' се обично умеће пре Малих Пророка или понекад пре Псалтира.

САМАРИТИКОН (τὸ σαμαριτικόν, σαμ') је такође слабо познат. Према самарјанском предању, превод је настао на основу Самарјанског петокњижја, а сачинио га је првосвештеник Натанаил, негде у I. веку пХ. Има много неизвесности у погледу порекла читања која Ориген приписује Самарјанској верзији. Међутим, фрагментарни *Papyrus Giessen* који садржи Пост 37 3–4.8–9 и Понз 24–29 уз много празнина (GLAUE/RALFS 1911: 31–46 (*Fragmente einer griechischen Übersetzung*)), сугерише да је у питању целовити превод Петокњижја, а не само серија забелешки неког самарјанског таргума (MARCOS 2000: 168). Упатљиво да *Papyrus Giessen* 19 помиње гору Гаризин (αργαριζιν) уместо Евил у Понз 27 4, што сугерише да је у питању самарјанска верзија. Постоје претпоставке да ова читања представљају ревизију Септуагинте која је извршена у круговима самарјанске заједнице. Такође и

¹⁰ ЈЕРОНИМ, *Liber de Viris Illustribus*, 54: "quintam et sextam et septimam editionem, quas etiam nos de eius bibliotheca habemus, miro labore reperit et cum ceteris editionibus comparavit"; види такође *In ep. ad Titum* и *In Avakum* II, 2; III, 13.

¹¹ "Reperi, exceptis quinque editionibus, id est, Aquilae, Symmachi, Septuaginta, Theodotionis et quinta, in duodecim prophetis et duas alias editions," *PL* 25, 1296. Несумњиво, ово се односи на *sexta* и *septima*.

¹² Јероним, *In epistola ad Titum*: "nonnulli vero libri, et maxime hi qui apud Hebraeos versu composite sunt, tres alias editions additas habent quam 'quintam' et 'sextam' et 'septimam' translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutam".

самарјански синагогални натпис из Солуна иде у прилог мишљењу да је постојао потпуни превод Самарјанског петокњижја који је Ориген могао користити. Није немогуће да та верзија представља Септуагинтин текст коригован на основу Самарјанског петокњижја. У сваком случају, ови непознати фрагменти указују на самарјанску текстуалну традицију, присутну у 3. веку (DINES 2004: 104).

‘ЈЕВРЕЈ/СКИ’ (ὁ Ἑβραῖος / τὸ ἑβραϊκόν, ὁ ἕβρ’) помињу неки црквени писци. Сам израз је нејасан, а може да значи „јеврејски преводилац“. Такође, ова ознака је понекад начин одношења према јеврејском тексту, нарочито код Јеронима. Могуће је да се односи на одређену верзију текстова, барем у Пост, Јов, Јез и можда Изл и Понз. Има мишљења да је по стилу ближа Симаху него Акили (DINES 2004: 104). Многе теорије су понуђене о овом преводиоцу, али његов лик остаје и даље сасвим непознат.

‘Сиријац’ (ὁ Σύρος, ὁ σὺρ’) је слабо позната верзија текста. ‘Сиријца’ помиње Мелитон Сардски, Дидим Слепи, Диодор Таршанин, Евсевије Емески, Јован Златоусти, Теодорит Кирски, Прокопије и други. У свом *Коментарију на мале њороке*, Теодор Мопсуетски говори о њему, констатујући да је његов идентитет непознат (SPRENGER 1977: 283). Све што се за сада зна јесте то да иза те верзије текста стоји неки Сиријац. Такође је непознато да ли је у питању превод са Пешите или јеврејског текста.

Постојање наведених верзија текста сугерише да је у првим вековима хришћанске ере постојала врло интензивна активност на томе пољу. Истовремено, то може бити знак постојања више текстуалних верзија грчког превода одраније, што би ишло у прилог Калеовој претпоставци о постојању више синхроних превода. Такође се на основу овога показује извесна текстошка слобода, која је поред теолошких мотива била условљена техничким могућностима. Наиме, умножавање рукописа у томе периоду било је сасвим различито у односу на данашње време. Мало који преписивач и рецензент је имао могућности да дође до више различитих верзија текста па су се тако одређене традиције задржавале преко каснијих преписа. Чак и Ориген који је сакупио више текстуалних верзија није имао амбицију да их процени у смислу њихове верности потенцијалном изворнику, што је показатељ да ни други рецензенти нису имали такве амбиције, иако је постојао несумљив респект према древним верзијама текста. Мотиви за рецензије су искључиво били теолошке природе, то јесте посао рецензента није био да научно утврди најизворнију верзију текста, него да се определи за неку од текстуалних верзија која се више уклапала у његова теолошка уверења. Управо тај момент указује на то да су данашња научна истраживања суштински отежана различитим приступом проблему библијског текста. То што је за данашњу науку основни принцип, није се постављало као проблем за античке рецензенте Септуагинте.

ИЗВОРИ:

- ЕВСЕВИЈЕ КЕСАРИЈСКИ. *Historia Ecclesiastica*.
 ЕПИФАНИЈЕ КИПАРСКИ. *De mensuris et ponderibus*.
 ИРИНЕЈ ЛИОНСКИ. *Contra heereses*.
 ЈЕРОНИМ. *Adversus Rufinum libri III*.
 ЈЕРОНИМ. *Liber de Viris Illustribus*.
 ЈЕРОНИМ. *Epistola 57 ad Pammach*.
 ЈЕРОНИМ. *In epistola ad Titum*.
 ЈЕРОНИМ. *Praefatio in librum II Chronicorum Eusebii*.
 ЈЕРОНИМ. *Praefatio in Paralipomena*.
 ЈОСИФ ФЛАВИЈЕ. *Antiquitates Judaicae*.
 ОРИГЕН. *Epistola ad Africanum*.
 ПАЛАДИЈЕ. *Historia Lausiaca*.
 GLAUE – RALFS. *Fragmente einer griechischen Übersetzung*, Berlin: Weidmann, 1911.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- BARTHELEMY, Dominique. *Les devanciers d'Aquila: Première publication intégrale du texte des fragments du "Dodécaprophéton" trouvés dans le désert de Juda, précédée d'une étude sur les traductions et recensions grecques de la Bible réalisées au premier siècle de notre ère sous l'influence du rabbinat palestinien* (VTS 10). Leiden: Brill, 1963.
- DINES, Jennifer. *The Septuaginta*. London – New York, 2004.
- EMERTON, John. *The Purpose of the Second Column of the Hexapla*. JThS 7, 1956.
- FISCHER, Alexander. *Der Text des Alten Testaments*. Stuttgart, 2009.
- HANHART, Robert. *Septuaginta*. Altes Testament: Grundkurs Theologie 1. W. H. Schmidt, W. Thiel, R. Hanhart (прир.). Stuttgart, 1989.
- HANHART, Robert. *Studien zur Septuaginta und zum hellenistischen Judentum* (FAT 24). Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.
- LUIS, José González. *La versidn de Simaco a los profetas mayores* (diss). Madrid, 1981.
- JELlicoe, Sidney. *Septuagint and Modern Study*. Oxford, 1968.
- JOBES, Karen, Moisés SILVA. *Invitation to the Septuagint*. Baker Academic, 2000.
- MARCOS, Natalio. *The Septuagint in Context: Introduction to the Greek Versions of the Bible*. Leiden: Brill, 2000.
- METZGER, Bruce. *The Lucianic Recension of the Greek Bible*. B. M. Metzger. History of the New Testament Textual Criticism (NTTS 4). Leiden: Brill, 1963.
- METZGER, Bruce. *Theories of the Translation Process*. Bibliotheca Sacra 150, 1993.
- SALVESEN, Alison. *Symmachus in the Pentateuch* (JSSMS 15). Manchester, 1991.
- SCHMITT, Andreas. *Die griechischen Danieltexte (θ' und σ') und das Theodotionproblem*. BZ 36, 1–16. 1992.

- SPRENGER, Hans. *Theodori Mopsuesteni Commentarius in XII Prophetas*, Wiesbaden; 1977
- SWETE, Henry. *An Introduction to the OT in Greek*, Cambridge; 1914².
- TOV, Emanuel. *Lucian and Proto–Lucian: Toward a New Solution of the Problem*. Qumran and the History of the Biblical Text. F. M. Gross, S. Talmon (прип), Cambridge, 1975.
- Tov, Emanuel. *Der Text der Hebräischen Bibel: Handbuch der Textkritik*. Stuttgart: Kohlhammer, 1997.
- VELTRI, Giuseppe. Der griechische Targum Aquilas: Ein Beitrag zum rabbinischen Übersetzungsverständnis. *Die Septuaginta*. M. Hengel/A.M.Schwemer (прип.). Tübingen: Mohr Siebeck, 1994.

Rodoljub Kubat

RECENSIONS OF THE SEPTUAGINT

Summary

The paper shows that antique recensions of biblical text were first and foremost theologically motivated. The contemporary scholarly logic and textual criticism diverge from the original ambition of the editor (translator) of the Biblical text. When it comes to the method used, the recension's overviews are given chronologically in order to create a better sense of the diachronical dimension of the text. At the same time corrections and improvements of biblical texts were taken into consideration. The Prechristian recension, so called *καίτε*-recension is shown at the beginning. It is interesting because it emerged in the climate of the dispute between Christianity and Judaism. Following this recension are shown the basic features of Jewish recensions (Aquila, Symmachus, Theodotion). They emerged as reactions to the text of the Septuagint. Jewish recensions are corrections of the Greek text on the basis of contemporary Jewish text. They often represent a new translation, especially when it comes to the theologically important passages and verses. Christian recensions (the Hexapla, Hesychius, Lucian) had the aim of improving the text of the Septuagint which gradually changed due to copying and transcribing. Origen's Hexapla is of the great importance for understanding the aim of the contemporary editors. The key motive for such an endeavour was not the critical scholarly reconstruction of the text, but the selection of some of the textual version which were more fitting with the theological scope of the editor.

Универзитет у Београду
 Православни богословски факултет
 Београд 11 000
 kubatr69@gmail.com